

Osmanlı'da Ceza ve Denetim: Bursa Hapishanesi (1914-1919)

Erhan BEKTAŞ (*)

Öz

1858'de hazırlanan Osmanlı Ceza Kanunu ile ceza konusunda Batı'daki uygulamalara yaklaşılmış ve ilk örnekleri Avrupa'da görülen modern hapishaneler Osmanlı Devleti'nde de kurulmaya başlamıştır. İşlevsel olarak başlangıçta suçlunun cezasını çekene kadar tutsak edildiği yer olarak faaliyet veren Osmanlı mahbesleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren suçlunun cezasını çekmesi için hapsedildiği yerlere dönüştürülmüştür. Bu bağlamda, çalışma Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden yararlanarak Osmanlı Devleti'nin hapis sistemi aracılığıyla iç güvenliği sağlama çabalarını, Bursa Hapishanesi örneği üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren faaliyet gösteren Bursa Hapishanesi ve Tevkifhanesi (Hüdavendigâr Merkez Hapishanesi ve Tevkifhanesi)'nde bulunan mahkûmların işledikleri suçlar ve aldıkları cezalar üzerinden değerlendirilecektir. Osmanlı Devleti'nin Bursa Hapishanesi'ndeki denetimlerine dair Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler incelenerek merkezî yönetimin hapishanelerdeki otoriteyi koruma ve disiplini sağlama çabaları üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ceza, Denetim, Hapishane, Mahkûm, Mevkuf, Bursa/ Hüdavendigâr Hapishanesi.

Özgün Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 25.09.2024

Kabul Tarihi: 04.11.2024

(*)Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü.

E-posta: erhan.bektas@uskudar.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7808-2825>

Erhan Bektaş, "Osmanlı'da Ceza ve Denetim: Bursa Hapishanesi (1914-1919)," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 19 (Kasım 2024): 57-79.

DOI: <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.10.19.147>

Bu eser [Creative Commons Atf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) ile lisanslanmıştır.

Punishment and Supervision in the Ottoman Empire: Bursa Prison (1914-1919)

Erhan BEKTAŞ^(*)

Abstract

Modern prisons started to appear in the Ottoman Empire in the second half of the 19th century. Approaching the practice in Europe caused prisons, which originally served as locations where the criminal was held prisoner until he fulfilled his sentence, to change into locations where the criminal was imprisoned to serve his punishment. In this context, the study aims to reveal the state's efforts to ensure internal security through the prison system based on the data found in the Ottoman Archives. The inmates and detainees in Bursa Prison will be assessed according to the crimes they committed and the punishments they were given. Furthermore, the Ottoman government's initiatives to guarantee control and safety in prisons will be examined with particular reference to Bursa Prison. Documents from the Ottoman Archive pertaining to the Ottoman Empire's supervision over Bursa Prison will be examined to assess the central administration's efforts to uphold authority and discipline in prisons.

Keywords: Punishment, Supervision, Prison, Prisoner, Detainee, Bursa/ Hüdavendigâr Prison.

Original Research Article

Submission Date: 25.09.2024

Acceptance Date: 04.11.2024

(*) Asst. Prof. PhD., Üsküdar University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History.

E-mail: erhan.bektas@uskudar.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7808-2825>

Erhan Bektaş, "Punishment and Supervision in the Ottoman Empire: Bursa Prison (1914-1919)," *Üsküdar University Journal of Social Sciences*, no. 19 (November 2024): 57-79.

DOI: <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.10.19.147>

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun suç ve ceza anlayışındaki değişimler, on dokuzuncu yüzyıl modernleşme ve Batılılaşma hareketlerinin etkisi altında şekillenmiştir. Bu dönemde Osmanlı hükümeti prangaya vurma, kalebentlik, sürgün ve kürek cezası gibi geleneksel cezalandırma yöntemlerine alternatif olarak modern ceza sistemlerini benimseyerek çeşitli önlemlerle kamu düzenini güvence altına almaya çalışmıştır.¹ Asayiş korumak ve toplumun huzurunu sağlamak için güvenlik politikaları geliştiren Osmanlı merkezî hükümeti, alınan tedbirler ve konulan kurullarla hem toplumsal denetimi sağlamayı hem de suçun önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bu amaç doğrultusunda on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren hapishaneler, suçluların cezalandırılması ve toplum düzeninin korunması amacıyla bir araç olarak benimsenmiş ve hapis sistemi, tüm Osmanlı coğrafyasında bir ceza yöntemi olarak uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca Osmanlı merkezî hükümeti on dokuzuncu yüzyıl boyunca modern hapishanelerin kurulmasının yanında jandarma ve polis teşkilatının oluşturulması ve Ceza Kanunu'nun yayınlanması gibi birtakım girişimlerle adalet mekanizmasının ve kamu düzeninin sağlanmasına yönelik adımlar atmıştır.²

Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar tutuklanan kişiler yargılama süreçleri devam ederken mahbeslerde kalmışlardır. Bu bakımdan mahbesler, tevkifhane gibi düşünülebilir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan hapishaneler ise mahkûmların cezalarını çekmek üzere hapsedildiği yer anlamını taşımaktadır.³ Hapis sisteminin bir cezalandırma çeşidine dönüştürülmesinden sonra Osmanlı Devleti'nde modern anlamda

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle 17. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılan cezalandırma araçları olan prangaya vurma, kaleye kapatma (kalebentlik) ve kürek cezası için bkz. Timur Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi" *Hapishane Kitabı* içinde, der. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun (İstanbul: Kitabevi, 2005), 14, 30; Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma." *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar* içinde, der. Noemy Levy ve Alexandre Toumarkine (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 163-189.

² Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren güvenliği sağlama araçları için bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (Ankara: Cedit Neşriyat Yayınları, 2007). "Erken dönemde beylerbeyi, sancak beyi, kadı ve subaşlar iç güvenliği sağlamak için görevlendirilirken sonraki dönemde bu vazife yeniçeriler tarafından yürütülmüştür. (s.261). Tanzimat'a kadar zanaat ve ticaretle ilgilenen bir esnaf örgütü olan Ahilik ise bu dönemde güvenlik işleriyle de meşgul olmuştur." (s.306). On dokuzuncu yüzyılda ise Osmanlı toplumunda güvenliği sağlamak için modern yöntemlere başvurulmuş ve 1845 yılında polis teşkilatı kurulmuştur. Bkz. Ferdan Ergüt, *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004). 1879'dan itibaren polisler şehirlerde ve jandarma birlikleri taşrada asayişin sağlanmasından sorumlu tutulmuştur. Bkz. Nadir Özbek, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)", *International Journal of Middle East Studies* 40, (2008): 47-67; Nadir Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)" *Türkiyede Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* içinde, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 47-79. 1880'de kurulan Zabtiye Nezareti ise hükümetin özellikle taşradaki varlığını gösterme ve güvenliği sağlama noktasındaki önemli bir girişimidir. Bkz. Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 16, (2004): 75.

³ Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak (Avrupalılaşma Sürecinde Hapishaneler)* (İstanbul: Kapı Yayıncılık, 2007), 1.

hapishaneler görülmeye başlanmış ve hapishaneler, bireyleri disiplin altında tutarak toplumsal düzeni sağlama işlevi görmüşlerdir.⁴ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta vilayet merkezleri olmak üzere, pek çok yerde günümüzdeki anlamıyla hapishaneler kurulmuş ve daha sonra sancak ve kaza merkezlerine yayılmışlardır.⁵

Osmanlı Devleti'nde hapsedilmenin bir ceza yöntemi olarak benimsenmesinden sonra hapishanelerde düzen ve disiplinin sağlanması için çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Ancak hapishane sistemlerinin düzenlenmesi ve idaresi, Osmanlı yönetimi için çeşitli idari zorlukları beraberinde getirmiştir. İmparatorluğun geniş bir alana yayılmış olması hapishanelerin yönetilmesini bir hayli zorlaştırmış ve personel eksikliği ve altyapı yetersizliğinden dolayı yönetimde birtakım zorluklar yaşanmıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Bursa Merkez Hapishanesi'nde düzen ve disiplini sağlamak için başvurduğu yöntemleri inceleyerek bu yöntemlerin uygulama biçimleri ve etkilerini analiz etmektir. Bu analiz, Osmanlı Arşivi belgelerinde yer alan Bursa Hapishanesi'ne ait yoklama cetvellerinin incelenmesi ve Bursa Hapishanesi'nin görevlilerinin -müdürler ve gardiyanlar- hapishanedeki düzenin oluşturulmasındaki etkilerinin değerlendirilmesi yoluyla gerçekleştirilecektir.

Bursa Hapishanesi'nin Yoklama Cetvelleri

19. yüzyıl boyunca Avrupa'da hükümetlerin toplumu kontrol altında tutmak için kullandıkları en temel yöntemlerden olan istatistiki bilgilerin toplanması ve analiz edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da uygulanmaya başlamıştır.⁶ Osmanlı merkezî hükümetinin uygulamaya çalıştığı istatistiki sistemin 1891'de Bab-ı Ali'de kurulan 'İstatistik Encümeni' ile başlatıldığı söylenebilir. İstatistik Encümeni, imparatorluğun tüm vilayetlerinde ve her köşesinde olup bitenler hakkında en ince ayrıntısına kadar bilgi toplamakla görevlendirilmişti.⁷ Ancak bu istatistikler, İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemindeki kadar ideolojik ve kapsamlı bilgi toplayamıyordu.⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti öncesi dönemde istatistikler vergilendirme, askere alma ve nüfusun genel niteliklerini öğrenmeye yönelikken bu dönemin istatistikleri her alana yayılmış ve aslında hapishanelerle başlatılmıştır. 17 Ocak 1912'de alınan bir kararla

⁴ Gültekin Yıldız, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012), 179.

⁵ Bkz. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti* (DH.MB..HPS.) 143/ 3, 16 Mart 1911.

⁶ Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri" *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar* içinde, der. Noemy Levy ve Alexandre Toumarkine (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 224.

⁷ Carter Vaughn Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte 1789-1922* (Princeton: Princeton University Press, 1980), 285.

⁸ Jön Türkler'in bir 'istatistik seferberliği' başlattığını söyleyen Kent Schull, İttihat ve Terakki Cemiyeti için istatistiklerin 'bilgiye ve güce giden yolda bir anahtar' olduğunu söylemiştir. Bkz. Schull, Tutuklu Sayımı: "Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri," 226-227.

Dâhiliye Nezareti Hapishaneler İdaresi Müdüriyetinden Osmanlı hapishanelerinde bulunan mahkûmlara dair kapsamlı istatistikler hazırlanmasını istemiştir.⁹ Bu istatistik, mahkûmların cinsiyetleri, medeni durumları, etnik kökenleri, hüküm giydikleri suçtan yargılanıp yargılanmadıkları, ne suç işledikleri, hangi tarihte mahkûm edildikleri ve ne kadar süre ile hapis cezası aldıkları gibi geniş bilgileri ihtiva ediyordu. 1912'de hapishane istatistikleri hazırlanmaya karar verildiğinde imparatorluğun her hapishanesine bir anket gönderilerek hapishane içerisinde mevcut bulunan mahkûm ve mevkûfların etnisite, milliyet, cinsiyet, suç türleri ve dinlerine göre sınıflandırılması istenmiştir.¹⁰ Böylece Ocak 1912'de hapishanelerde ilk kapsamlı istatistik toplama çalışması başlatılmıştır.

1912'de vilayet ve taşra hapishanelerinden Osmanlı merkezine ulaştırılması kararlaştırılan yoklama cetvelleri (istatistik cetvelleri) aracılığıyla Osmanlı hapishanelerinde bulunan hükümlüler ve tutuklular denetlenecek ve kontrol altında tutulacaktır.¹¹ 1912 yılında alınan karar doğrultusunda Osmanlı hapishanelerindeki hükümlü ve tutukluların sayıları ile suçlarının sınıflandırılmasını içeren yoklama cetvelleri dört aylık periyotlarla düzenlenerek Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Yoklama cetvelleri Mart, Temmuz ve Kasım (Teşrinisani) aylarının ilk günü olmak üzere, hazırlanmış ve hızlı bir şekilde Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir.¹² Yoklama cetvelleri Osmanlı hapishanelerindeki suçluların sayısını, suç türlerini, tutuklu profillerini, kadın-erkek dağılımını ve Müslüman –gayrimüslim ayrımını içeren önemli veri kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu cetveller sayesinde Osmanlı merkezi yönetimi hapishanelerde bulunan mahkûm ve mevkûfların sayıları ve hükümlülerin işledikleri suçlara dair güncel bilgilere ulaşabilmiştir. Yoklama cetvellerinde suçlar 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nda belirtildiği üzere cinayet, cünha ve kabahat olarak üç kategoriye ayrılmıştır.¹³

Osmanlı hükümetinin hapishanelerde asayiş ve düzeni sağlama çabalarını Bursa Hapishanesi özelinde incelendiğinde Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler, bu konuda detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu belgeler, hapishanenin güvenliğinin ve asayişinin korunmasının özellikle müebbet ve kürek cezalı hükümlüler başta olmak üzere, mahkûmların firar etmelerini önlemek için stratejik bir

⁹ BOA. *Dahiliye Müteferrik* (DH.MB..HPS.M...) 3/ 5, 17 Ocak 1912.

¹⁰ Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri," 227-228.

¹¹ İlk kez 1852 senesinde Osmanlı hapishanelerinde kalan mahkûmların ve mevkûfların haftada bir defa yoklamaları alınmaya başlamıştı. Bu karar için bkz. BOA. *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* (A.}MKT.NZD.) 63/ 60, 7 Kasım 1852. Bu kararla hapishane bulunan mahkûm ve mevkûflar kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. 1912 senesinden itibaren vilayet ve taşra hapishanelerinde bulunan mahkûm ve mevkûflara dair hazırlanan yoklama cetvelleri hapishanelerde denetimi sağlamak için atılan ikinci önemli adım olarak değerlendirilebilir.

¹² Kemal Daşcıoğlu, "XX. Yüzyıl Başlarında Dinar (Geyikler) Hapishanesi", *Belgi*13, (Kış 2017): 320-321.

¹³ On dokuzuncu yüzyılda toplumsal asayiş, huzur ve ahlakın sağlanması amacıyla Osmanlı Devleti tarafından atılan temel adımlardan biri 1840, 1851 ve 1858 senelerinde yayımlanan ceza kanunlarıdır. Batılı hukuk normlarının incelenmesi sonunda Fransız Ceza Kanunu örnek alınarak hazırlanan 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nda suçun ve cezanın tanımlaması yeniden yapılarak suçlar cinayet, cünha ve kabahat şeklinde sınıflandırılmıştır. Bkz. *Düstur*, 1. Tertib, C. 1, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1872, s. 537.

öneme sahip olduğunu göstermektedir.¹⁴ Bursa Hapishanesi'nin denetimi hapishane içinde görevli müfettişler tarafından yapıldığı gibi Dersaadet'ten gönderilen heyetler aracılığıyla da mümkün olabilmıştır.¹⁵ Bu durum, Osmanlı merkezinden gönderilen denetim heyetlerinin taşradaki hapishanelerde asayişi sağlama konusunda etkili bir rol oynadığını göstermektedir.

Osmanlı Arşivi'nde Bursa Hapishanesi'ndeki mahkûmlara ve tutuklulara dair 16 tane yoklama cetveline ulaşılmıştır.¹⁶ Bu cetveller, hapishanedeki mahkûm ve tutukluların profili, suç sınıflandırmaları ve hapishane içindeki kadın-erkek ve Müslüman-gayrimüslim dağılımı gibi dinamikler hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır.

Tablo 1: Bursa Hapishane ve Tevkifhanesinin 14 Temmuz 1914 Tarihli Yoklama Cetveli¹⁷

Mahkûmlar				Mevkufar			
Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam	Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	395	1	396	Cinayet	236	2	238
Cünha	94	7	101	Cünha	-	-	-
Kabahat	1	-	1	Kabahat	-	-	-
Toplam	490	8	498	Toplam	236	2	238

Dönemin hapishane nüfusunu ayrıntılı bir şekilde ele alan 14 Temmuz 1914 tarihli Bursa Hapishanesi ve Tevkifhanesi'ne ait yoklama cetveline göre, hapishanede toplam 736 kişi bulunmakta olup bunların 498'i hükümlü, 238'i ise tutuklu statüsündedir. Cinsiyet açısından bakıldığında ise mahkûm ve mevkuf nüfus içerisinde sadece 10 kişi kadındır. Bu durum, erkeklerden başka kadınların da Bursa Hapishanesi'ne konulduğunu göstermektedir.¹⁸ Ancak

¹⁴ Bursa Hapishanesi'nde asayişin korunmasının önemi hakkında bir belge için bkz. BOA. *Bab-ı Ali Evrak Odası*, (BEO.) 742/ 55598, 11 Şubat 1896.

¹⁵ Örneğin alay kâtipliğinden emekli olan Rıza Bey'in Hüdavendigâr Hapishanesi'nde müfettiş olarak istihdamı için bkz. BOA. BEO. 3260/ 244471, 2 Mart 1908; Bursa'daki hapishaneyi teftiş eden heyetin teftiş sonrası Dersaadet'e dönmesi için bkz. BOA. *Dahiliye Şifre Kalemi* (DH.ŞFR.) 654/ 49, 15 Şubat 1919.

¹⁶ Bursa Hapishanesi'nin yoklama cetvelleri için bkz. BOA. DH.MB..HPS. 12/ 3, 4 Nisan 1914; BOA. DH.MB..HPS.M... 17/ 30, 12 Kasım 1914; BOA. DH.MB..HPS.M... 20/21, 27 Mart 1915; BOA. DH.MB..HPS.M... 18/ 1, 3 Kasım 1915; BOA. DH.MB..HPS.M... 19/ 77, 14 Mart 1915; BOA. DH.MB..HPS.M... 21/ 42, 2 Ağustos 1915; BOA. DH.MB..HPS.M... 24/ 9, Şubat 1916; BOA. DH.MB..HPS.M... 25/ 40, 6 Ağustos 1916; BOA. DH.MB..HPS.M... 27/ 55, Şubat 1917; BOA. DH.MB..HPS.M... 27/ 36, 1 Mart 1917; BOA. DH.MB..HPS.M... 30/ 11. 13 Ağustos 1917; BOA. DH.MB..HPS.M... 34/ 18, 1 Temmuz 1918; BOA. DH.MB..HPS.M... 33/ 96, 25 Mayıs 1918; BOA. DH.MB..HPS.M... 36/ 67, 18 Ocak 1919; BOA. DH.MB..HPS.M... 37/ 72, 3 Nisan 1919; BOA. DH.MB..HPS.M... 47/16, 8 Aralık 1921.

¹⁷ BOA. DH.MB..HPS.M...17/ 30, 12 Kasım 1914.

¹⁸ Tanzimat öncesi dönemde kadın mahkûmlar mevcut hapishane binalarının içinde ayrı bir bölümde tutsak edildiği gibi imam ya da muhtar evi gibi ayrı yerlerde de hapsedilebilmiştir. Tanzimatla gelen hapishaneleri modernleştirme düşüncesi ise kadın mahkûmlar için müstakil hapishanelerin inşasını öngörmüştü. 1882 senesinde ise masrafı azaltmak için mevcut hapishanelerin uygun yerlerine kadınlar için alanlar

kadınların hapishanede düşük bir temsil oranı bulunmaktadır. Ayrıca hükümlü ve tutukluların suç türlerine göre dağılımı incelendiğinde 634 kişinin cinayet, 101 kişinin cünha ve 1 kişinin kabahat suçuyla mahkûm edildiği ya da tutuklu bulunduğu görülmektedir. Buna göre, hapishanede ağırlıklı olarak cinayet suçundan hüküm giymiş ya da tutuklanmış kişilerin olduğu görülmektedir.

Yoklama cetvelinde belirtilen mahkûm ve mevkuların hangi suçları işlediği ya da hangi suçlardan ötürü tutuklandıklarını anlamak için Osmanlı Ceza Kanunu'na göre suç sınıflandırılmasının açıklanması gerekmektedir. İlk olarak Osmanlı hukuk ve ceza sisteminde suçlar sınıflandırılırken suçun mahiyeti değil cezasının süresinin esas alındığını belirtmekte fayda vardır. Osmanlı hukuk sisteminde çeşitli hukuki yaptırımlar içeren suçlar arasında idam, müebbet hapis, süreli kürek, kalebentlik, sürgün, memuriyetten mahrumiyet ve medeni haklardan düşürme cezalarını içeren suçlar genel olarak "cinayet suçu" olarak sınıflandırılmıştır.¹⁹ Bu bağlamda günümüzde genellikle adam öldürme suçunu tanımlayan "cinayet" kavramı Osmanlı dönemindeki hukuki kayıtlarda sadece adam öldürme eylemlerini değil cezasının süresine göre, tecavüz (izale-i bıkır ya da cebren fi'l-i şeni, cebren fi'l-i şen-i livata), sirkat (hırsızlık), devlete karşı işlenen suçlar, rüşvet, kız kaçırma, yol kesme, eşkıyalık ve ıskat-ı cenin (çocuk düşürme) gibi çeşitli suçları da içerebilmiştir.²⁰ Buna göre günümüzdeki anlamıyla cinayet suçu olarak değerlendirilen adam öldürme eyleminin Osmanlı hukuk sisteminde cinayet suçu olarak değerlendirilmesi için kasıt olup olmadığı dikkate alınarak cezalandırma yapılmıştır.²¹ Osmanlı Arşivi'nde öldürme suçuyla ilgili incelenen belgelerde kazaen katl, amden katl (bilerek isteyerek) gibi kavramlarla öldürme suçunun çeşitli yönlerinin belirtildiği görülmüştür. Bu çerçevede adam öldürme suçu için cezanın belirlenmesinde ve cinayet suçu olarak değerlendirilmesinde kasıt unsurunun varlığı önemli bir rol oynamıştır.

Benzer şekilde darp ve yaralama suçlarında da eylemde kasıt olup olmadığı hususu dikkate alınmış ve bu suçlar kasıtlı yapılmışsa cinayet suçu kapsamında değerlendirilmiştir. Kazayla yaralama ve basit darp, kabahat ya da cünha olarak değerlendirilirken bir uzvun kopmasına ya da kullanılmayacak hale gelmesine sebep olan ciddi yaralamalar ve önceden planlayarak veya kişiyi öldürme maksadıyla yapılan yaralama girişimleri ise cinayet olarak değerlendirilmiştir.²² İncelenen belgelerde yaralama suçu cerh, darb ve cerh, katl kastıyla hücum gibi sözcüklerle ifade edilmiştir. Özellikle ölümle sonuçlanan yaralamaların cerh ve katl biçiminde ifade edilmesi suçun niteliğine ve kasıt unsurlarına vurgu yapmaktadır. Bir diğer suç olan sirkat, yani

inşa edilmesine karar verilmiştir. Bkz. Ali Karaca, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün" *Hapishane Kitabı* içinde, der. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 155-156.

¹⁹ BOA. İrade *Dosya Usulü* (İ..DUİT) 78/ 31. 2 Ağustos 1858'den aktaran Arcimet Sarıay, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ankara Vilayeti'nde Asayiş, Suç ve Ceza" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2019), 105.

²⁰ Sarıay, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ankara Vilayeti'nde Asayiş, Suç ve Ceza*, 105-106.

²¹ BOA. İ.. DUİT 79/ 10. 3 Haziran 1911'den aktaran Sarıay, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ankara Vilayeti'nde Asayiş, Suç ve Ceza*, 108.

²² Düstur, I.Tertip, c. 1. s. 575.

hırsızlık eylemi ise suçun işleniş şekline göre, Osmanlı hukukunda cinayet ya da cünha olarak sınıflandırılmıştır. Hırsızlığın gece vakti olması, en az iki kişi tarafından gerçekleştirilmesi, hırsızlık eyleminde bulunanlardan en az birinin silahlı olması, bir konut ya da içinde insan olan herhangi bir mekâna duvar delerek, merdivenle çıkarak, kapıyı veya kilidi kırarak girilmesi, şiddet kullanılması veya soyulacak yerdeki kişinin silah gösterilerek tehdit edilmesi gibi durumlar, sirket suçunun cinayet kategorisine dahil edilmesini gerektiren faktörler olarak kabul edilmiştir.²³

Ayrıca Osmanlı hukuk sisteminde silah teşhiri de çeşitli durumlarda cinayet suçu kapsamında değerlendirmiştir. Hırsızlık, gasp, yaralama veya öldürme amacını taşıyan silah teşhiri cinayet suçuna dâhil edilirken korkutmak amacıyla taşınan silah ise cünha suçu kategorisinde değerlendirilmiştir.²⁴ Bu bağlamda silahın kullanım amacı, suçun niteliğini belirleyen önemli bir unsurdur. Cinayet suçu kapsamında değerlendirilen bir diğer suç ise tecavüzdür. Osmanlı Devleti, tecavüz suçuna karşı oldukça katı bir tutum benimsemiş ve suçlular her dönemde ağır cezalara çarptırılmıştır. Tecavüz suçu, toplumsal düzenin korunması adına büyük bir tehlike olarak görülmüş ve bu suçun işlenmesi halinde ciddi yaptırımlar uygulanmıştır.

Osmanlı hukukunda ikinci kategorideki suç türü, cünhadır. 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinde bir haftadan fazla hapis cezası gerektiren suçlar, geçici sürgün, memuriyetten uzaklaştırılma ve para cezası gerektiren suçlar, cünha olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre, ceza yaptırımları arasında kısa süreli hapis cezası, sürgün, memuriyetten uzaklaştırma ve para cezası olan suçlar cünha kategorisindedir. Cünha suçlarında uygulanan hapis cezası bir haftadan başlayarak üç seneye kadar değişebilmektedir. Buna göre cünha kapsamındaki cezalardan biri olan sürgün cezasının süresi, üç aydan başlayıp üç yıla kadar uzanabilmektedir. Cünha kategorisindeki bir diğer ceza olan memuriyetten uzaklaştırma cezası ise üç aydan altı seneye kadar sürebilir ve bu süre içinde cezaya çarptırılan kişilerin maaşları kesilmektedir. Memur olmayan bireylerin cünha suçundan mahkûm edilmeleri ise hayatları boyunca herhangi bir memuriyete atanmalarını engellemektedir.²⁵

Son suç türü olan kabahat ise kısa süreli hapis, para cezası ve mesleğinden geçici olarak uzaklaştırılmayı gerektiren basit suçlardır. 24 saatten bir haftaya kadar olan hapis cezaları ile 100 kuruşa kadar olan para cezasını gerektiren suçlar, kabahat kapsamında değerlendirilmiştir. Bu suçlar, genellikle hafif nitelikte olduğundan cezalandırılma biçimleri kısa süreli hapis ya da düşük miktarda para cezası olmuştur.²⁶

Osmanlı Ceza Kanunu'ndaki sınıflandırma göz önüne alındığında Bursa Hapishanesi'nin 14 Temmuz 1914 tarihli yoklama cetveline göre, hapishanede cinayet, cünha ve kabahat suçlarından ötürü hükümlü ya da tutuklu olarak bulunan kimseler olmakla birlikte hapishanede bulunan kişiler, çoğunlukla cinayet suçundan ötürü mahkûm edilmiş ya da tutuklanmıştır. Ancak Osmanlı Ceza Kanunu'ndaki sınıflandırma göz önüne alındığında Bursa Hapishanesi'nde

²³ BOA. İ. DUİT 78/ 31.

²⁴ Fatih Öztop, "II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 173.

²⁵ *Düstur*, 1. Tertip, C. 1. s. 543.

²⁶ BOA. İ. DUİT 78/ 31.

14 Temmuz 1914 tarihinde adam öldürme suçu sebebiyle cinayet kategorisinde mahkûm edilmiş ya da tutuklanmış kimse olabileceği gibi tecavüz, yaralama ya da sirkat gibi çeşitli suçlar sebebiyle de cinayet kategorisine dahil edilmiş hükümlü ya da tutuklu olabileceğinin altını çizmek gerekmektedir.

Tablo 2: Bursa Hapishane ve Tevkifhanesinin 1 Temmuz 1916 Tarihli Yoklama Cetveli²⁷

Mahkûmlar				Mevkuflar			
Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam	Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	314	7	321	Cinayet	150	11	161
Cünha	116	4	120	Cünha	89	16	105
Kabahat	-	-	-	Kabahat	-	-	-
Toplam	430	11	441	Toplam	239	27	266

1 Temmuz 1916 tarihli yoklama cetveline göre, hapishanede 441'i mahkûm ve 266'sı tutuklu olmak üzere, 707 kişi bulunmaktadır. Cinsiyet açısından ise mahkûm ve tutuklu nüfus içerisinde 38 kadın birey olduğu görülmüştür. Bu tarihte hapishanede kadın mahkûm ve tutuklu sayısında gözlemlenen artış, dikkat çekicidir. Son olarak mahkûm ve tutuklu sayısının suç türlerine göre dağılımı incelendiğinde 482 kişinin cinayet suçundan ve 225 kişinin cünha suçundan hapishanede bulunduğu görülmektedir. Kabahat suçuyla hapishanede bulunan mahkûm ya da tutuklu ise bulunmamaktadır.

Tablo 3: Bursa Hapishane ve Tevkifhanesinin 1 Kasım 1918 Tarihli Yoklama Cetveli²⁸

Mahkûmlar				Mevkuflar			
Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam	Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	108	4	112	Cinayet	97	8	105
Cünha	28	4	32	Cünha	7	-	7
Kabahat	-	-	-	İstintak	168	14	182
				Divan-ı Harbi Mahsus	13	-	-
Toplam	136	8	144	Toplam	285	22	307

1 Kasım 1918 tarihli yoklama cetvelinde ise hapishanede 144'ü mahkûm ve 307'si tutuklu olmak üzere 451 kişi bulunduğu görülmektedir. Mahkûm ve tutukluların 30'unu kadınlar

²⁷ BOA. DH.MB..HPS.M...25/ 40, 16 Temmuz 1916.

²⁸ BOA. DH.MB..HPS.M...36/ 67, 1 Kasım 1918.

oluşturmaktadır. Hapishanedeki kişilerin 217'si cinayet suçundan ve 39'u cünha suçundan mahkûm edilmiş ya da tutuklu bulunmaktadır. Kabahat suçundan hapishanede bulunan hiç kimse yoktur. Bu tarihte soruşturma amaçlı tutuklu bulunan 182 kişinin olması ise dikkat çekici bir husustur. Ancak bu kişilerin ne sebeple soruşturma altında oldukları belirtilmemiştir. Ayrıca hapishanede 13 kişinin savaş suçlusunu olarak tutsak edilmesi, bu cetveldeki suç çeşitlerinin eski yıllardan farklı yanı olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 4: Bursa Hapishane ve Tevkifhanesinin 1 Kasım 1919 Tarihli Yoklama Cetveli²⁹

Mahkûmlar				Mevkuflar			
Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam	Suçun Cinsi	Erkek	Kadın	Toplam
Cinayet	79	6	85	Cinayet	106	3	109
Cünha	25	3	28	Cünha	18	-	18
Kabahat	-	-	-	İstintak	77	1	78
Toplam	104	9	113	Toplam	201	4	205

Tabloya göre, 1 Kasım 1919 tarihinde Bursa Hapishanesi'nde 113'ü mahkûm ve 205'i tutuklu olmak üzere, 318 kişi bulunmaktadır. Hapishanede bulunanların 194'ü cinayet suçu ile 46'sı cünha suçu ile mahkûm edilmiş ya da tutuklanmıştır. Bu yılda da hapishanede kabahat suçundan mahkûm edilmiş kimse olmamakla birlikte soruşturma altında bulunan 78 kişi vardır.

Bursa Hapishanesi'ndeki mahkûmların ve tutukluların suçlarını ve sayılarını gösteren yoklama cetvelleri bir bütün olarak incelendiğinde ortaya bazı sonuçlar çıkmaktadır. İlk olarak Hüdavendigâr Merkez Hapishane ve Tevkifhanesinde mahkûm ya da tutuklu olarak bulunanların sayısı, her geçen yıl azalmıştır. 1914'ten 1919'a gelinceye kadar özellikle mahkûmların sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır. 1914 senesinde hapishanede mahkûm ya da tutuklu olarak bulunan kişi sayısı 736 iken bu sayı 1919'da 205'e düşmüştür. Hapishanede bulunanlara dair diğer bulgu, kadın mahkûm ya da tutuklu sayısının oldukça az olmasıdır.³⁰ İncelenen dönemde Bursa Hapishanesi'nde en çok kadın mahkûm ya da tutuklu olan sene 1916 olup bu yılda hapishanede bulunan toplam kadın sayısı 38'dir. Bursa Hapishanesi'ne dair son bulgu, kabahat suçundan hapishanede bulunan mahkûm ya da tutuklunun olmamasıdır. 1914 senesinde kabahat suçuyla mahkûm edilen bir kişi ise istisna bir durumdur.

²⁹ BOA. DH.MB..HPS.M...47/ 16, 8 Aralık 1921.

³⁰ Son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda hapishanelerin genel durumunu ve hapishanelerde mahkûm ya da tutuklu olarak bulunan kişileri inceleyen Schull genel olarak Osmanlı hapishanelerinde bulunan kadın sayısının az olduğunu söylemiştir. Bu kapsamda 1915 senesinde Osmanlı hapishanelerinde kalan toplam 28.773 mahkûmdan 976'sı kadın olduğunu aktarmıştır. 976 kadın ise toplam mahkûmların % 3.4'ünü oluşturmaktaydı. Bkz. Kent Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire, Microcosms of Modernity* (Edinburg: Edinburg University Press, 2014), 123. 1917 senesinde ise Osmanlı hapishanelerinde kalan toplam 21.666 mahkûmdan 1.249'u kadın olduğunu söylemiştir ki bu sayı %6'dan daha az bir orana denk gelmekteydi. Bkz. Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity*, 123.

Hüdavendigar Merkez Hapishanesi'nde kabahat suçundan mahkûm edilen ya da tutuklu bulunan kimsenin olmaması araştırmayı Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlı olarak hizmet veren çevre hapishanelerinde bulunan suçluların suçlarını incelemeye yöneltmiştir.

Tablo 5: Hüdavendigar Vilayeti'ne Bağlı Hapishanelerin 1 Kasım 1918 Tarihli Yoklama Cetveli³¹

	Mahkûmlar						Mevkuflar		
	Cinayet		Cünha		Kabahat				
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Toplam
İnegöl Kazası	-	-	-	-	144	9	16	-	169
Söğüt Kazası	-	-	4	1	5	-	17	1	28
Ertuğrul Sancağı	155	-	6	-	-	-	27	6	194

1 Kasım 1918 tarihinde Hüdavendigar Vilayeti çevresindeki hapishanelerde mahkûm edilmiş ya da tutuklanmış bulunan kişilerin yoklamasını gösteren bu tabloya göre, İnegöl Kazası'nda 160'ı erkek ve 9'u kadın olmak üzere, toplam 169 kişi kabahat suçundan mahkûm edilmiş veya tutuklanmıştır. Hapishanede cinayet ve cünha suçlarından hüküm giymiş ya da tutuklanmış kimse bulunmamaktadır. Söğüt Kazası'nda ise 22 erkek, kabahat suçuyla mahkûm ya da tutuklu halde bulunurken 1 kadın, kabahat suçundan tutuklanmıştır. Ayrıca hapishanede 4'ü erkek 1'i kadın olmak üzere, 5 kişi cünha suçuyla mahkûm edilmiştir. Ertuğrul Sancağı'nda ise 155 erkek cinayet ve 6 erkek cünha suçundan mahkûm edilmiştir. Hapishanede kabahat suçundan mahkûm edilen kimse yoktur. Hapishanede ayrıca 6'sı kadın olmak üzere, 33 tutuklu bulunmaktadır.

Bursa Hapishanesi'nin yoklama cetvelleri Hüdavendigar Vilayeti'ne bağlı hapishanelerin yoklama cetvelleriyle kıyaslanarak incelendiğinde merkez hapishanede kabahat suçuyla mahkûm edilmiş ya da tutuklanmış kimse yokken mülhakatındaki hapishanelerde kabahat yüzünden mahkûm edilmiş ya da tutuklanmış kişi sayısının fazla olduğu görülmüştür. Buna göre, kabahat suçuyla mahkûm edilen ya da tutuklanan kimselerin çevre hapishanelerde tutulduğu söylenebilir. Hüdavendigar Merkez Hapishanesi'nde ise uzun süreli hapsedilme gerektiren daha büyük suçlar olarak tanımlanan cinayet ve cünha suçuyla yargılanan ya da mahkûm edilen kişiler tutulmaktadır.

Osmanlı Arşivi'nde Bursa Hapishanesine dair düzenli periyotlarla hazırlanan yoklama cetvellerinden başka istatistik cetvelleri de mevcuttur. Örneğin 1915 senesinde hapishane müdürü tarafından hazırlanan ve 14 Mart 1916'da Bursa Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne

³¹ BOA. DH.MB..HPS.M...27/ 55, 23 Şubat 1917.

gönderilen istatistik cetveli Hüdavendigâr Merkez Hapishanesi'ne giren ve çıkan toplam kişi sayılarını detaylı bir şekilde sunmaktadır.³² Bu istatistik cetveli hapishanedeki nüfusun bir yıl içindeki değişimini, mahkûmların sayıları, cinsiyetleri ve dini tercihlerine göre göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Tablo 6: 1915 Senesinde Hüdavendigâr Merkez Hapishanesi'ne Giren ve Çıkan Mevkuf ve Mahkûmların Yekûnuna Dair Cetvel³³

	Müslüman			Gayrimüslim			
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Toplam
1915 Senesi Başlangıcında Hapishanede Bulunan Tutuklu ve Hükümlüler	8	562	570	2	99	101	671
1915 Senesi Boyunca Hapishanede Bulunan Tutuklu ve Mahkûmlar	135	2064	2199	20	550	570	2769
1915 Senesinde Hapishaneden Tahliye Edilen Tutuklu ve Hükümlüler	143	2626	2769	21	486	507	2749
1915 Senesi Sonunda Hapishanede Mevcut Bulunan Tutuklu ve Mahkûmlar	29	498	527	1	163	164	691

Bu tabloya göre, 1915 senesi boyunca 155'i kadın olmak üzere, toplam 2769 kişi Hüdavendigâr Hapishanesi'nde mahkûm ya da tutuklu olarak bulunmuştur. Hapishanede bulunan kişilerin 570'i gayrimüslim ve 2199'u ise Müslüman'dı. Bu bakımdan hapishanede Müslüman ve gayrimüslim unsurların bir arada bulunması, toplumsal çeşitliliğe işaret etmektedir. Ayrıca tabloya göre, yıl sonunda hapishaneden tahliyeler yaşanmış, bu durum toplam kişi sayısının 691'e düşmesine neden olmuştur. Hapishanedeki bu azalan nüfus, dini tercihine göre incelendiğinde ise hapishanedeki 691 kişiden 527'sinin Müslüman ve 164'ünün gayrimüslim olduğu görülmüştür. Ayrıca 1915 yılının sonunda hapishanede 1'i gayrimüslim ve 29'u Müslüman olmak üzere, toplam 30 kadın mahkûm ve tutuklu bulunmaktaydı.³⁴

Osmanlı Arşivi'nde bulunan 12 Aralık 1919 tarihli Bursa Hapishanesi'ne dair belge, hapishanede bulunan 136 mahkûmun isimleri, suçları, yargılandıkları mahkemeler, hapishaneye giriş tarihleri, aldıkları ceza süreleri, milliyetleri, tabiiyetleri, mezhepleri ve meslekleri gibi detayları içermektedir.³⁵ Belgedeki verilere göre, 136 mahkûmdan 8'i kadın ve

³² BOA. DH.MB..HPS. 157/ 14. 29 Cemazeyilevvel 1334/ 3 Nisan 1916.

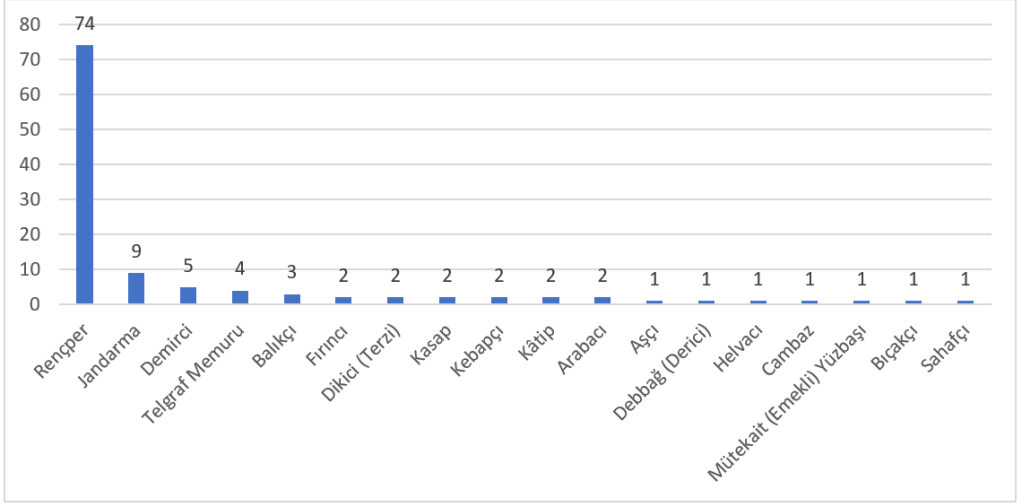
³³ BOA. DH.MB..HPS. 157/ 14, 3 Nisan 1916.

³⁴ BOA. DH.MB..HPS. 157/ 14. 3 Nisan 1916.

³⁵ BOA. DH.MB..HPS.M... 40/ 96. 12 Aralık 1919.

128'i erkektir. Bu veri, o dönemdeki hapishane nüfusunun büyük çoğunluğunun erkeklerden oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca belgeye göre, hapishanedeki mahkûmların tamamı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'dendir.

Şekil 1: 12 Aralık 1919 Tarihinde Bursa Hapishanesi'nde Mevcut Bulunan Hükümlülerin Meslekleri³⁶

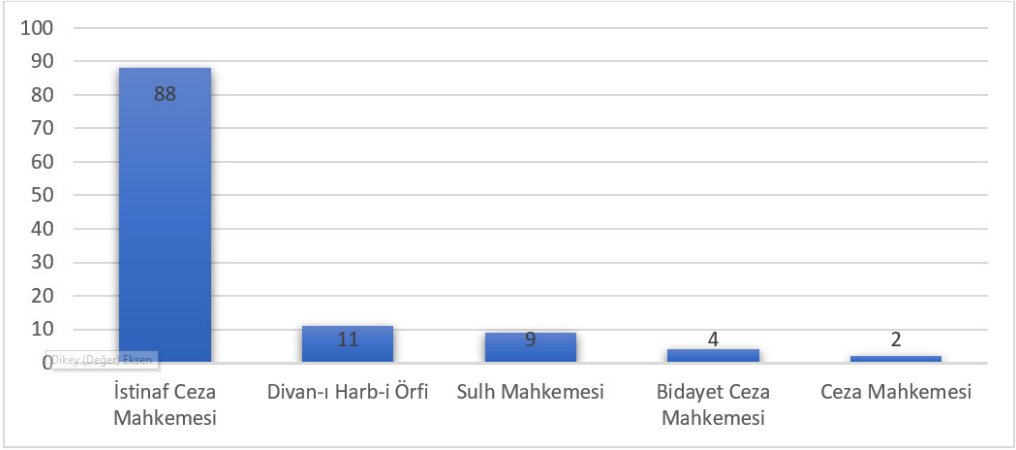

Hapishanede bulunan mahkûmların meslek dağılımını içeren Şekil 1'deki verileri kullanarak meslek gruplarına göre, hapishane nüfusunu açıklamak mümkündür. Analizimize göre, hapishanedeki mahkûmların meslek dağılımı oldukça çeşitlidir. Toplamda 136 mahkûmun bulunduğu hapishanede 74 mahkûm rençper (tarım işçisi) olarak kaydedilmiştir. Ayrıca 9 jandarma, 5 demirci, 4 telgraf memuru, 3 balıkçı, 2 fırıncı, 2 terzi, 2 kasap, 2 kebabçı, 2 kâtip, 2 arabacı, 1 aşçı, 1 debbâğ, 1 helvacı, 1 cambaz, 1 mütেকait (emekli) yüzbaşı, 1 bıçakçı ve 1 sahaf gibi çeşitli meslek gruplarından bireyler de hapishanede bulunmaktadır. Ancak 22 mahkûmun mesleği belirtilmemiştir.³⁷ Bu çeşitlilik, hapishanedeki bireylerin farklı sosyo ekonomik geçmişlere ve meslek dallarına sahip olduklarını düşündürmektedir. Mahkûmların arasındaki meslek farklılıkları, toplumun farklı kesimlerinden gelmiş bireylerin hapishanede bulunduğunu göstermektedir.

³⁶ BOA. DH.MB..HPS.M...40/ 96, 12 Aralık 1919.

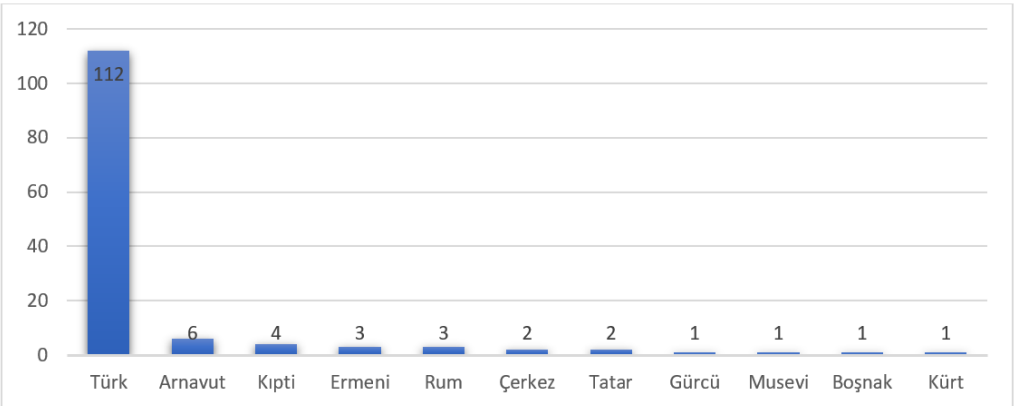
³⁷ BOA. DH.MB..HPS.M... 40/ 96. 12 Aralık 1919; ayrıca bkz. Banu Yılmaz, "Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2015), 52.

Şekil 2: 12 Aralık 1919 Tarihinde Bursa Hapishanesi'nde Mevcut Bulunan Hükümlülerin Yargılandıkları Mahkemeler³⁸

12 Aralık 1919 tarihli Osmanlı Arşivi belgesine göre, 136 mahkûmdan 88'i istinaf ceza mahkemesinde, 11'i divan-ı harbi örfide, 9'u sulh mahkemesinde, 4'ü bidayet ceza mahkemesinde ve 2'si ceza mahkemesinde yargılanarak Bursa Hapishanesi'ne gönderilmiştir. Bu bilgiler, mahkûmların yargılandıkları mahkemelerin çeşitliliği hakkında önemli bir ışık tutmaktadır. Analize göre, hapishanedeki mahkûmların çoğunluğu istinaf ceza mahkemelerinde yargılanmıştır.

Şekil 3: 12 Aralık 1919 Tarihinde Bursa Hapishanesi'nde Mevcut Bulunan Hükümlülerin Milliyetleri³⁹

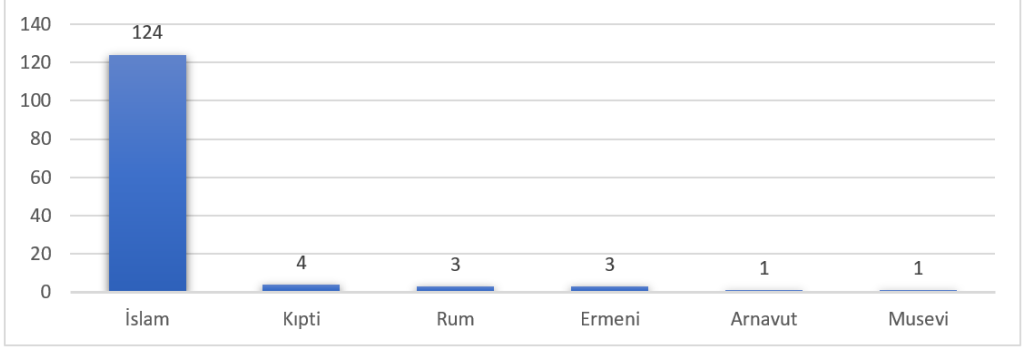
Hapishanedeki mahkûmların milliyetlerini gösteren bu şekil, mahkûmların etnik kökenlerinin oldukça çeşitli olduğunu göstermektedir. Şekle göre, hapishanedeki mahkûmların çoğunluğu 112 kişi ile Türk'tür. Bu durum hapishane nüfusunun çoğunlukla yerel halktan

³⁸ BOA. DH.MB..HPS.M...40/ 96, 12 Aralık 1919.

³⁹ BOA. DH.MB..HPS.M...40/ 96, 12 Aralık 1919.

geldiğini göstermektedir. Ayrıca 6 Arnavut, 4 Kıpti, 3'er Ermeni ve Rum, 2'şer Tatar ve Çerkez, 1'er Gürcü, Musevi, Boşnak ve Kürt milliyetinden bireyler de hapishanede bulunmaktadır. Hapishanedeki etnik çeşitlilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü yapısını da yansıtmaktadır.

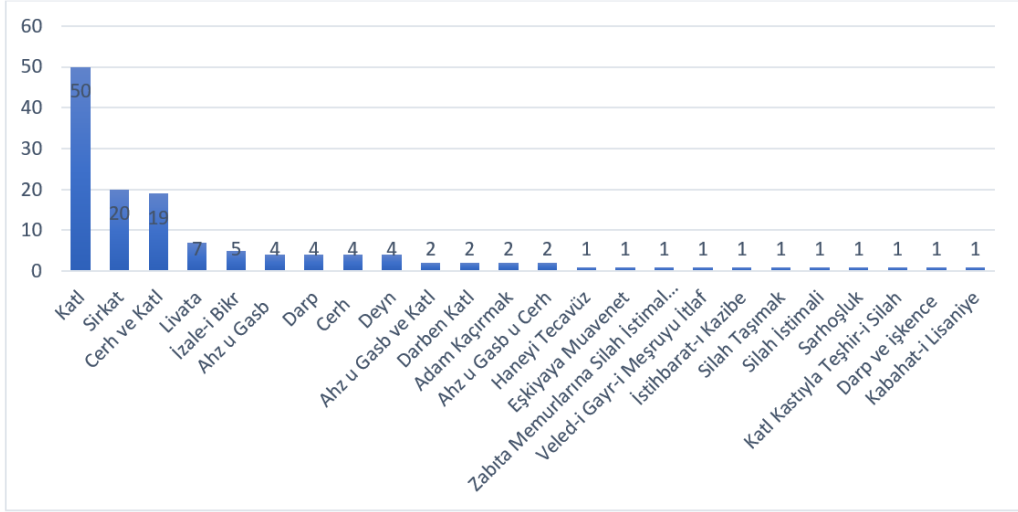
Şekil 4: 12 Aralık 1919 Tarihinde Bursa Hapishanesi'nde Mevcut Bulunan Hükümlülerin Mezhepleri⁴⁰

Bursa Hapishanesi'ndeki mahkûmların dini tercihlerine ilişkin yapılan inceleme, hapishanedeki nüfusun dini çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu çeşitlilik, 136 mahkûmun içinde farklı dini inançlara sahip bireylerin yer aldığını göstermektedir. Şekil 4'e göre, hapishanedeki mahkûmların büyük çoğunluğu 124 kişi ile Müslümandır. Müslüman mahkûmlardan başka 4 mahkûm Kıpti, 3'er mahkûm Rum ve Ermeni, 1'er mahkûm Arnavut ve Musevi olarak kaydedilmiştir.⁴¹ Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde farklı dini topluluklardan gelen bireylerin çeşitli sebeplerle Bursa Hapishanesi'nde bulunduğunu göstermektedir.

⁴⁰ BOA. DH.MB..HPS.M...40/ 96, 12 Aralık 1919.

⁴¹ Bursa Hapishanesi'nde tutuklu bulunan bir diğer gayrimüslim örnek için bkz. BOA. *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi* (HR. MKT.) 600/ 100, 23 Ocak 1868 - Tuzla'daki Mösyö Hanson'a ait çiftlikte hırsızlık yapan gayrimüslim şahıslar Paris ve Yorgi, 1868 yılında Bursa Hapishanesi'ne yerleştirilmiştir. 1895 senesinde dünya seyahatine çıkan ve önce Van vilayeti hudut civarında şüpheli görünen daha sonra Erzurum'da yakalanıp tutuklanarak Hüdavendigâr Hapishanesi'ne nakledilen Amerikalı Jorjober isimli şahıs için bkz. BOA. İrade *Hususi* (İ..HUS.) 39/ 70, 9 Temmuz 1895.

Şekil 5: 12 Aralık 1919 Tarihinde Bursa Hapishanesi'nde Mevcut Bulunan Hükümlülerin Suçları⁴²

Şekil 5'e göre, 1919 senesinde Bursa Hapishanesi'nde mahkûm bulunan hükümlülerin suçları başta katl ve sirkat olmak üzere darp, cerh, tecavüz, silah taşımak ya da livata gibi çeşitlilik göstermektedir. Bu suçlara ilişkin ceza süreleri de suç türlerine bağlı olarak değişmektedir. Örneğin, katletme suçuyla hapishanede bulunan 50 kişi içerisinde 6 ay cezaya mahkûm edilmiş suçlu olduğu gibi, 15 sene hüküm giyen suçlu da bulunmaktadır. Öldürme suçuyla hapishanede kalanların ortalama hapis cezası ise 12 senedir. Yaralama ve öldürme suçuyla hapiste kalan 19 kişi ise en yüksek 16 ve en düşük 7 sene olmak üzere ortalama 13 sene hüküm giymişlerdir. **İzale-i bikir** (tecavüz) suçuyla hapishanede kalan 5 kişi olmakla birlikte ortalama ceza süresi 4 senedir. Sirkat suçuyla hapishanede kalan 19 kişinin en düşük cezası 7 gün ve en yüksek cezası 7 sene olmak üzere, ortalama ceza süresi, bir buçuk senedir. Katletme amacıyla silah taşıyan bir kişi 7 sene hüküm giymiştir. Livata (eş cinsellik) suçundan hapiste olan 6 kişinin ortalama cezası ise 5 senedir. Silah istimali, silah taşıma, adam kaçırma, haneye tecavüz ve sarhoşluk gibi suçları işleyenler ise ortalama 6 ay hapis cezasıyla cezalandırılmışlardır.

Bursa Hapishanesi Görevlileri

Osmanlı hapishanelerinde asayişin sağlanmasında yoklama cetvellerinin yanı sıra hapishane gardiyanları da önemli bir rol oynamıştır. Başta gardiyanlar olmak üzere, hapishane yetkilileri toplumda olan düzensizlik, isyankârlık ve kamu yararına yönelik tehdit gibi unsurları temsil eden mahkûmlar üzerindeki devlet iktidarının somut bir yansımasıdır.⁴³ Bu bakımdan hapishane gardiyanları, mahkûmlar için devletin gücünün, otoritesinin ve disiplinin temsilcileridir. Ancak hapishane kültürü mahkûmlar ve gardiyanlar arasında kaçakçılık, rüşvet, gasp ve bazen de

⁴² BOA. DH.MB..HPS.M...40/ 96, 12 Aralık 1919.

⁴³ Michel Foucault, *Discipline and Punish: Birth of Prison*, Alan Sheridan (trans.), (New York: Vintage Books, 1995), 195-197.

yardımla kaçma gibi gizli anlaşmaların yapılmasını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan bazı belgeler, Bursa Hapishanesi'nin çalışanları ile mahkûmlar arasında meydana gelen yolsuzlukları gözler önüne sermektedir. Osmanlı Arşivi kayıtlarında Bursa Hapishanesi'ndeki mahkûmların kaçma girişimlerinin temel sebebi olarak hapishane müdürleri ve gardiyanları hedef gösterilmiştir. Osmanlı hapishanelerindeki gardiyanların sayısının yetersizliği ya da gardiyanların liyakatsizliği, hapishanelerde otorite boşluğu ve asayiş sorunlarının yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, 1913 tarihinde hapishaneden firar eden hükümlülerden Bursa Tevkifhane Müdürü Raşid Efendi ile Gardiyan Mustafa Bey sorumlu tutulmuşlardır.⁴⁴ Benzer biçimde 1919 senesinde de Bursa Hapishanesi'nde bir firar olayı yaşanmış ve yaşanan bu firar olayında da Hapishane Müdürü Hamdi Efendi, Sergardiyan Nafi Bey ile Gardiyan Mustafa Bey sorumlu tutulmuştur; ancak yargılamaları sonunda muhakemeye gerek olmadığı anlaşılmıştır.⁴⁵ Hüdavendigar Hapishanesi'nde 1920 senesinde yaşanan firar olayı sebebiyle de hapishane müdürü ile gardiyan suçlanmış ve haklarında tahkikat yapılması istenmiştir.⁴⁶

Yalnızca Bursa Hapishanesi'nde değil tüm Osmanlı hapishanelerinde denetlemelere rağmen firar girişimleri önlenemediği bilinmektedir.⁴⁷ Bunun üzerine hapishane gardiyanlarının nitelikleri artırılmak ve böylece usulsüzlüklerin önüne geçilmek istenmiştir. 1876 tarihinde yayınlanan Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi ile hapishane gardiyanları için ilk düzenleme yapılmış ve gardiyanların nasıl seçilmesi gerektiği ve sahip olması gereken nitelikler belirlenmiştir.⁴⁸ 1880 tarihli Hapishane Nizamnamesinde hapishane çalışanları müdür, birinci kâtip, ikinci kâtip, başgardiyan (ser gardiyan), gardiyanlar, temizlikçiler (kapıcılar), doktor, çamaşırcı, hademe, işçi, imam ve din adamı (iktiza eden memurin-i ruhaniyeden) olarak sıralanmıştır.⁴⁹ Ancak hapishanelerde çoğu zaman belirtilen görevliler ekonomik sebeplerle bulundurulamamıştır. Kaza düzeyinde bulunan ve içerisinde az sayıda mahkûmun bulunduğu hapishanelerde çoğu zaman tek bir gardiyan, tek başına hapishanedeki düzeni sağlamıştır. Ancak

⁴⁴ BOA. BEO. 4227/ 316972, 30 Ekim 1913; BOA. *Dahiliye İdare* (DH. İD.) 192/22, 5 Kasım 1913.

⁴⁵ BOA. Şura-yı Devlet (ŞD.) 1634/ 45. 20 Muharrem 1338/ 15 Ekim 1919; BOA. ŞD. 1634/ 61, 15 Ekim 1919; BOA. ŞD. 1633/ 15, 15 Ekim 1919; BOA. ŞD. 1634/ 9, 15 Ekim 1919; BOA. ŞD. 1634/ 18, 15 Ekim 1919; BOA. ŞD. 1633/ 11. 20, 15 Ekim 1919.

⁴⁶ BOA. DH.MB..HPS. 165/ 8, 2 Şubat 1920.

⁴⁷ Ahmet Şerif 1909 ve 1914 yılları arasında Anadolu'daki hapishaneleri dolaşarak 30 kadar hapishaneye dair gözlemlerini Tanin Gazetesi'nde yayımlamıştır. Gazetede ki notlarında öne çıkan konulardan biri Osmanlı hapishanelerindeki güvenliğinin yetersizliğidir. Ahmet Şerif birçok hapishaneden kolaylıkla firar edebileceğini ancak hükümlülerin kaçtıktan sonraki akıbetlerinden endişe duydukları için kaçmadıklarını söylemektedir. Bkz. Ahmet Ali Gazel, "Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri" *Hapishane Kitabı* içinde, der. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 149-150.

⁴⁸ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Hapishanelerinin Gardiyanları", *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi*9, (2007): 257-258; Kurtuluş Demirkol, "II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2012), 70.

⁴⁹ BOA. DH.MB..HPS.M... 1/ 2, 25 Eylül 1883. 9. Madde.

vilayet merkezlerinde bulunan hapisanelerdeki görevli sayısı daha fazlaydı.⁵⁰ Bu durumda gardiyanların sayısının yetersiz olması, teftişleri güçleştirmiş ve firarları kolaylaştırmıştır.

Gardiyanların sayılarındaki eksikliklerin yanı sıra maaşlarının yetersizliği ya da daha çok gelir elde etme arzuları sebebiyle aldıkları rüşvetlerle firarlara göz yummaları hapisanedeki firarların bir diğer sebebidir. Bu kapsamda Hüdavendigâr Merkez Hapishanesi'nin giderlerini gösteren Tablo 7 ve Tablo 8 Bursa Hapishanesi'ndeki gardiyan sayılarına ve aldıkları ücrete işaret etmektedir.

Tablo 7: 1915 Senesinde Bursa Hapishanesi'nin Giderleri⁵¹

Memur ve Kâtip Maaşları (4 erkek)	22.200 kuruş
Doktor Maaşı (1 erkek)	3.000 kuruş
Gardiyan, Hademe Gibi Görevlilerin Maaşları (14 erkek ve 1 kadın)	32.100 kuruş
Tayin Masrafları	308.010 kuruş
İaşe Masrafları (Yiyecek, İçecek Gibi)	21.033 kuruş
Tedavi ve İlaç Masrafları	17.623 kuruş
Yakacak Masrafları (Odun, Kömür)	1.810 kuruş
Diğer Giderler	9.536 kuruş
Yekûn	415.312 kuruş

3 Nisan 1916 tarihli Osmanlı Arşivi belgesine göre Hüdavendigâr Hapishanesi'nde 1915 senesinde memur ve kâtip olarak çalışan 4 erkek bulunmakta ve onlara 22.200 kuruş ödenmektedir. Ayrıca hapisanede bu tarihte bulunan 1 erkek doktora 3.000 kuruş bütçe ayrılmıştır; buna göre, doktorun aylık maaşı 250 kuruştur. Gardiyan ve hademe olarak çalışan toplam 15 kişi olup bunlardan yalnızca 1'i kadındır. Bu 15 kişiye ayrılan toplam ödenek ise 32.100 kuruştur.⁵² Bu durumda gardiyan ve hademe olarak çalışanlara aylık ortalama 200 kuruş ödenmiştir. Hapishanede görevli olarak bulunan toplam bir kadın bulunmaktadır. Tablo 7, Tablo 6 ile karşılaştırılarak incelendiğinde bu tarihte hapisanede bulunan 691 kişinin asayişinin ve yiyecek, temizlik gibi ihtiyaçlarının karşılanması için 15 gardiyan ve hademenin görev yaptığı görülmektedir. Bu tarihte hapisanede mahkûm veya tutuklu olarak 661 erkek

⁵⁰ BOA. DH.MB..HPS. 154/ 14, 19 Haziran 1915'ten aktaran kent Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire Microcisms of Modernity*, 145.

⁵¹ BOA. DH.MB..HPS. 157/ 14, 3 Nisan 1916.

⁵² BOA. DH.MB..HPS. 157/ 14, 3 Nisan 1916. Ayrıca hapisanenin 1914 senesindeki giderlerini gösteren başka bir belge için bkz. BOA. DH.MB..HPS.M... 12/ 3, 4 Nisan 1914. 28 Mart 1914 tarihli bu belgeye göre hapisanenin o dönemdeki toplam gideri 383.186 kuruştur.

ve 30 kadın bulunmaktayken görevli olarak çalışan 15 kişinin yalnızca 1'inin kadın olması hapishanedeki kadın ve erkek dağılımıyla paralellik göstermektedir.

Tablo 8: 1919 Senesinde Bursa Hapishanesi'nin Görevlileri ve Maaş Miktarları⁵³

Hapishane Görevlileri	Maaş Miktarı
Müdür	1000 kuruş
Kâtip	600 kuruş
Ser Gardiyanı	600 kuruş
Gardiyân Muavini	450 kuruş
Gardiyân	300 kuruş
Gardiyân	300 kuruş
Gardiyân	300 kuruş
Gardiyân	300 kuruş
Gardiyân	300 kuruş
Gardiyân	300 kuruş
Gardiyân	300 kuruş
Odacı	250 kuruş

1919 senesinde Bursa Hapishanesi'nde çalışanları ve maaş miktarlarını gösteren Tablo 8'e göre, hapishanede 11 görevli bulunmaktadır. Görevlilerden biri müdür, biri kâtip, biri ser gardiyân, biri gardiyân muavini, 6'sı gardiyân ve 1'i odacıdır. Ayrıca 6 gardiyândan biri, kadındır.⁵⁴ Çalışan sayılarını gösteren bu tabloya göre, hemen her dönemde hapishanedeki kalabalık göz önüne alındığında gardiyân sayısının yetersiz olduğu çıkarımında bulunabilir. Bu sebeple hapishanede denetimi sağlamak için gardiyânların sayısının artırılmak istendiği bilinmektedir.⁵⁵ Ayrıca tabloda hapishanede çalışan kişilerden başka, bu kişilerin maaşları da gösterilmektedir. Tablo 8'e göre, gardiyânlara aylık 300 kuruş maaş ödenirken ser gardiyâna 600 kuruş ve hapishane müdürüne 1000 kuruş ödenmiştir. Buna göre 1916 senesinde aylık 200 kuruş maaş alan gardiyânlara 1919'da ödenen maaş 300 kuruşa çıkarılmıştır.

Bursa Hapishanesi'nin çoğu zaman izdiham derecesinde kalabalık olması, hapishane yönetimi açısından kontrol sorunlarına ve güvenlik zafiyetlerine yol açan önemli bir faktördür.⁵⁶

⁵³ BOA. DH.MB..HPS.M...40/ 96, 12 Aralık 1919.

⁵⁴ BOA. DH.MB..HPS.M...40/ 96, 12 Aralık 1919. Ayrıca Bursa Hapishanesi'nde görev yapan memurların maaşlarını gösteren diğer belgeler için bkz. BOA. DH.MB..HPS.M...50/ 47, 1921; BOA. DH.MB..HPS.M...50/ 68, 6 Eylül 1922.

⁵⁵ Örneğin, 1907 senesinde Bursa Hapishanesi'nde asayiş sağlamak için gardiyânların sayıları artırılmak istenmesi ve Bursa Vilayeti tarafından gardiyânlara verilmek üzere talep edilen bütçenin Osmanlı hazinesi tarafından karşılanması için bkz. BOA. BEO. 3020/ 226492, 28 Mart 1907.

⁵⁶ Osmanlı döneminde hapishanelerdeki kalabalık yalnızca Bursa Hapishanesi'ne özel bir durum değildir.

Hapishanedeki izdiham, mahkûmların yeterli biçimde kontrol edilememesi, gözetim zorlukları ve güvenlik tedbirlerinin etkili bir şekilde uygulanamamasına sebep olmuştur. Ayrıca hapishane duvarlarının çürük olması sebebiyle kolayca delinebilmesi gibi yapısal zayıflıklar firar olaylarına zemin hazırlayan başka bir önemli faktördür.⁵⁷

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde suçlar, kanunnameler, nizamnameler ve caydırıcı cezalarla önlenmeye çalışılmışsa da hemen her dönemde karşılaşılan bir sorundur. Ancak suçlar karşısında mağdurların korunması ve toplumun huzurunu bozacak suçların en aza indirgenmesi Osmanlı hükümetinin önem verdiği konulardan olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumsal huzurun sağlanması için hapsedilme bir ceza sistemi olarak uygulanmaya başlamış ve hapishaneler toplumsal düzeni sağlamak, bireyleri kontrol altında tutmak ve mahkûmları rehabilite etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu makalede modern toplumlarda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da hapishanelerin toplumsal düzenin korunması için büyük önem taşıdığı görülmüştür.

Hapishanelerin toplumun huzurunu ve asayişinin korunması için taşıdığı öneme rağmen on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında artan suç oranlarına paralel olarak Bursa Hapishanesi'nde izdiham ve firar olayları yaşanmıştır. Merkezî otoritenin zayıflamaya başladığı ve suç oranlarının arttığı bu dönemde Bursa Hapishanesi'nde asayişin sağlanması sorunu gündeme gelmiştir. Osmanlı merkezî hükümetinin taşrada güçlü bir kontrol mekanizması oluşturma ve toplumsal huzuru ve düzeni koruma çabalarının sonucu olarak Bursa Hapishanesi'nde asayiş sağlanmaya çalışılmıştır. Bu makalede Bursa Hapishanesi'ne ait istatistiksel veriler sunan yoklama cetvelleri, hükümetin hapishanedeki hükümlülere kontrol altında tutma ve taşradaki otoritesini sağlama araçlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Bursa Hapishanesi'ne dair yoklama cetvelleri önemli sonuçlar ortaya koymuştur. İlk olarak yoklama cetvellerinin hapishanelerdeki teftişin düzenli olarak yapılmasını sağladığı ve dolayısıyla hapishanenin asayişini sağladığı ve düzeninin korunmasına yardımcı olduğu görülmektedir. Hüdavendigâr Merkez Hapishanesi'nin yoklama cetvellerine göre, hapishanede adam öldürme ya da yaralama, hırsızlık, tecavüz, silah teşhiri, kız kaçırma, eş cinsellik gibi çeşitli suçlardan ötürü ceza alan mahkûmlar ve yargılamaları devam eden tutuklular bulunmaktadır. Ayrıca hapishanedeki kadın mahkûm ve tutuklu sayılarını gösteren değişik yıllara ait yoklama cetvelleri incelendiğinde hapishane nüfusunun ortalama olarak yüzde beşinin kadın olduğu

Hem vilayet hem de taşra hapishanelerinin çoğu zaman kapasitesinden çok fazla sayıda mahkûm ve tutuklu barındırdığı ve bu sebeple sağlık sorunları ve firar olaylarının yaşandığı bilinmektedir. Bunun için bkz. Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri" *Hapishane Kitabı* içinde, der. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005), 164-167.

⁵⁷ Osmanlı Arşivi'nde Bursa Hapishanesi'nin bakımsızlığı ve eskiliğiyle ilgili çok fazla belge bulunmaktadır. Bu belgelerin birinde hapishanenin tamir edilemeyecek kadar harap halde bulunduğu ve bu yüzden yeni bir binanın inşasının zaruryeti için bkz. BOA. DH.MB..HPS.M...54/ 3. 29 Ağustos 1911. "Hapishane kabil-i tamir değildir. İnşaya başlanulubta tehirata uğramış hapishanenin acilen inşası zaruri idüğü." Ayrıca bkz. Sarıay, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ankara Vilayeti'nde Asayiş, Suç ve Ceza, 278-279.

görülmüştür. Bu durum hapishanedeki kadın temsiliyetinin azlığını ortaya koyan hapishane nüfusuna dair önemli bir istatistiktir. Son olarak hapishanede Müslüman hükümlü ve tutuklulardan başka gayrimüslim hükümlü ve tutukluların da olması hapishanedeki etnik çeşitliliğe işaret etmektedir.

Hüdavendigâr Vilayeti'nin merkezinde bulunan Bursa Hapishanesi ile vilayetin sancak ve kazalarında bulunan hapishanelerindeki yoklama cetvellerinin karşılaştırılması suçluların cezalarının süresine göre, merkez ya da sancak ve kazalarda hapsedildiğini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı hukukunda suçun niteliğinden ziyade failin aldığı ceza süresine göre suçun çeşidi cinayet, cünha ya da kabahat olarak belirlenmiştir. Buna göre, cezası uzun süreli hapsedilmeyi gerektiren cinayet suçundan mahkûm edilenler Bursa Merkez Hapishanesi'nde tutsak edilirken bir haftadan kısa süreli hapis cezasını gerektiren kabahat suçunu işlemiş kişilerin sancak ve kazalarda hapsedildiği tespit edilmiştir. Bir haftadan fazla süresi hapis cezasını gerektiren cünha suçuyla mahkûm edilmiş kişiler ise genellikle Bursa Merkez Hapishanesi'nde tutulmakla birlikte Hüdavendigâr Vilayeti'nin kaza ve sancaklarında bulunan hapishanelerde de az da olsa cünha suçuyla tutuklanmış kimseler olduğu görülmüştür.

Ayrıca Osmanlı Hükümeti yoklama cetvellerinden başka merkezden gönderdiği müfettişler gibi araçlarla denetim mekanizmaları oluşturarak hapishanelerdeki düzeni korumaya ve asayışı sağlamaya çalışmaktadır. Bursa Hapishanesi görevlileri olan müdürler ve özellikle gardiyanlar, Osmanlı hükümetinin hapishanede asayişini sağlamak için başvurduğu bir diğer önemli yöntemdir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden müdürler ve gardiyanlar aracılığıyla Bursa Hapishanesi'nde denetim sağlanmaya çalışılsa da yeterli düzeyde başarılı olunamadığı ve müdür ve gardiyanların görevlerini suistimal etmeleri neticesinde hapishaneden firarların yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda özellikle Bursa Hapishanesi'ndeki otorite boşluğundan kaynaklanan asayişsizlik sebebiyle hapishanenin güvenliğinin yeteri kadar sağlanamadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

BOA. *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı* (A.}MKT.NZD.) 63/ 60.

BOA. *Sadaret Umum Vilayat Evrakı* (A.}MKT. UM.) 352/ 92.

BOA. *Bab-ı Ali Evrak Odası* (BEO.) 742/ 55598; 3020/ 226492; 3260/ 244471; 4227/ 316972.

BOA. *Dahiliye İdare* (DH.İD.) 192/22.

BOA. *Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti* (DH.MB..HPS.) 12/ 3; 143/ 3; 154/ 14; 157/ 14; 165/ 8; 165/ 29.

BOA. *Dahiliye Müteferrik* (DH.MB..HPS.M...) 1/ 2; 3/ 5; 17/ 30; 20/ 21; 18/ 1; 19/ 77; 21/ 42; 24/ 9; 25/ 40; 27/ 55; 27/ 36; 30/ 11; 34/ 18; 33/ 96; 36/ 67; 37/ 72; 47/16; 40/ 96; 50/ 47; 50/ 68; 54/ 3.

BOA. *Dahiliye Şifre Kalemi* (DH. ŞFR.) 654/ 49.

BOA. *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi* (HR. MKT.) 600/ 100.

BOA. *İrade Dosya Usulü* (İ.DUİT) 78/ 31; 79/ 10.

BOA. *İrade Hususi* (İ.HUS.) 39/ 70.

BOA. *Şura-yı Devlet* (ŞD.) 1633/ 11; 1634/ 45; 1634/ 61; 1633/ 15; 1634/ 9; 1634/ 18.

2. Resmî Yayınlar

Düstur, 1. Tertib, C. 1, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1872.

3. Araştırma Eserler

Daşcıoğlu, Kemal. "XX. Yüzyıl Başlarında Dinar (Geyikler) Hapishanesi." *Belgi* 13 (Kış 2017): 316-330.

Demirbaş, Timur. "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi" *Hapishane Kitabı* içinde, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, 3-40. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.

Demirel, Fatmagül. "Osmanlı Hapishanesinin Gardiyanları." *Hukuk ve Adalet* 9, (2007): 257-63.

Demirkol, Kurtuluş. "II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2012.

Ergut, Ferdan. *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Findley, Carter Vaughn. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublime Porte 1789-1922*. Princeton: Princeton University Press, 1980.

Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books, 1995.

Gazel, Ahmet Ali. "Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri" *Hapishane Kitabı* içinde, Derleyenler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, 143-151. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Karaca, Ali. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün" *Hapishane Kitabı* içinde, Derleyenler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, 152-162. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.

Karakaya, Beyza. "Musul Vilayeti Hapishaneleri (1864-1918)." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.

Levy, Noemy ve Alexandre Toumarkine. *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat Yayınları, 2007.

Özbek, Nadir. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909." *Türklük Araştırmaları Dergisi* 16, (2004): 59-95.

Özbek, Nadir. "Osmanlı Taşrası'nda Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)." *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* içinde, 227-354. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Öztop, Fatih. "II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2014.

Saner, Yasemin. "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma" *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar* içinde, Derleyenler Noemy Levy ve Alexandre Toumarkine, 163-189. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Sarıay, Ercimet. "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ankara Vilayeti'nde Asayiş, Suç ve Ceza." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2019.

Schull, Kent. "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistematik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri" *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18.-20. Yüzyıllar* içinde, Derleyenler: Noemy Levy ve Alexandre Toumarkine, 212-238. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Schull, Kent. *Prisons in the Late Ottoman Empire Microcisms of Modernity*. Edinburg: Edinburg University Press, 2014.

- Sofuoğlu, Ebubekir. "Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri." *Hapishane Kitabı* İçinde, Derleyenler: Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, 163-172. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005.
- Şen, Ömer. *Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaşıma Sürecince Hapishaneler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Yıldız, Gültekin. *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.
- Yılmaz, Banu. "Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2015.

